

ЗАКРІПЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНИХ УНІВЕРСАЛЬНИХ АКТАХ У ГАЛУЗІ ЗАХИСТУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

CONSOLIDATION OF ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS IN INTERNATIONAL UNIVERSAL ACTS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

Восводін І.С., викладач кафедри міжнародного і європейського права
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті проаналізовано положення міжнародних універсальних правових актів у галузі захисту навколишнього природного середовища, що закріплюють екологічні права людини. Акцентовано увагу на тому, що на міжнародному універсальному рівні відсутній єдиний загальнообов'язковий правовий акт, яким передбачено перелік екологічних прав людини, а зазначені права відображені у різних міжнародно-правових актах у галузі прав людини та міжнародного екологічного права. Щодо останньої категорії, то у статті приділено увагу таким документам як: Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища 1972 р., Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку 1992 р., Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку 2002 р. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 1982 р., Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 1998 р. тощо. Зосереджено увагу на тому, що екологічна складова частина прав людини є необхідною умовою і гарантією повноцінної реалізації цих прав і свобод. Водночас належне дотримання основоположних прав і свобод людини, гарантованих у положеннях таких міжнародних угод з прав людини, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про політичні і громадянські права 1966 р. та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., нерозривно пов'язано із підтриманням безпечного та здорового довкілля. Встановлено, що до категорії екологічних прав людини слід віднести право на здорове, безпечне й адекватне навколишнє середовище, найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, достатній життєвий рівень, харчування, право на чисту та безпечну питну воду, право на отримання інформації про стан навколишнього середовища та ін. Відповідно до означеної проблематики було вироблено висновки і рекомендації.

Ключові слова: безпека, екологія, здоров'я, міжнародне право, навколишнє середовище, права людини, сталий розвиток, універсальний рівень.

The article analyzes the provisions of international universal legal acts in the field of environmental protection, which consolidate environmental human rights. The emphasis is placed on the fact that there is no single binding legal act at the international universal level that would enshrine a consolidated list of environmental human rights, and that these rights are enshrined in various legal acts in the field of human rights and international environmental law. Regarding the second category, the article focuses on such documents as: the Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment of 1972, the Rio Declaration on Environment and Development of 1992, the Johannesburg Declaration on Sustainable Development of 2002, the United Nations Framework Convention on Climate Change of 1982, Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters of 1998, etc.

The attention is paid to the fact that the environmental component of human rights is one of the main prerequisites and guarantees for the full realization of these rights and freedoms. At the same time, due respect for fundamental human rights and freedoms guaranteed in the provisions of such international human rights treaties as the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the International Covenant on Political and Civil Rights of 1966, and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966 is inextricably connected with safe and healthy environment. It has been established, that environmental human rights include the right to a healthy, safe and adequate environment, the highest attainable standard of physical and mental health, an adequate standard of living, nutrition, the right to clean and safe drinking water, the right to information about the environment and others. Relevant conclusions and recommendations were made in accordance with the issues mentioned.

Key words: security, ecology, health, international law, environment, human rights, sustainable development, universal level.

Постановка проблеми. Питання щодо впливу навколишнього середовища на дотримання прав людини, гарантованих у положеннях міжнародних угод універсального і регіонального характеру перебуває в постійному полі зору міжнародної спільноти, оскільки належне забезпечення основоположних прав і свобод людини нерозривно пов'язано із забезпеченням безпечного та здорового довкілля. Варто зазначити, що протягом останніх десятиліть правозахисні органи та інституції конкретизували розуміння того, що здорове навколишнє середовище має виключно важливе значення для повного здійснення широкого спектру прав людини. Договірні органи, регіональні судові установи, спеціальні доповідачі та інші міжнародні правозахисні структури застосовували право прав людини при вирішенні екологічних питань шляхом додавання «екологічної складової частини» до існуючих прав людини, що сприяло формуванню масштабної правової практики з питань прав людини і навколишнього середовища. Водночас міжнародно-правові акти не містять загальноприйнятого визначення терміна «екологічні права людини». У положеннях міжнародно-правових актів у галузі захисту прав людини і права навколишнього середовища регламентовано окремі норми присвячені питанням захисту екологічних прав людини. Однак означене питання потребує подальшого дослідження й урегулювання на міжнародному рівні.

Слід зазначити, що в науці міжнародного публічного права питанню захисту прав людини на універсальному та регіональному рівнях було присвячено увагу в наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як: М. Буромський, М. Баймуратов, В. Гутник, О. Київець, В. Мишик, Т. Сироїд, Л. Фоміна, М. Барнетт, М. Кларксон, Б. Корнелл, Дж. Мун, Дж. Пост, Д. Сігель, С. Вільямс, М. Фрідман, К. Фукукава, С. Хелберг, А. Шапіро та ін. Окремі питання щодо захисту екологічних прав, досліджувалися в роботах Г. Анісімова, Р. Валєєва М. Васильєва, Л. Калищук, І. Каракаш, М. Медведєвої, М. Станішевського та ін. Водночас у науці міжнародного публічного права питання щодо міжнародно-правової регламентації екологічних прав людини на універсальному рівні не було предметом комплексного дослідження, що свідчить про актуальність і вчасність обраної теми.

Метою статті є надання характеристики міжнародно-правових актів у галузі права навколишнього середовища щодо закріплення екологічних прав людини.

Задля досягнення поставленої мети було сформульовано такі завдання:

- проаналізувати положення міжнародно-правових актів щодо регламентації екологічних прав людини на універсальному рівні;
- визначити перелік екологічних прав;
- зробити відповідні висновки та рекомендації.

Виклад основного матеріалу. Питання щодо дотримання прав і основоположних свобод людини, гарантованих Міжнародною хартією прав людини незмінно перебуває на міжнародному порядку денному. Однак неспинний розвиток суспільства, активне використання інформаційно-комунікаційних технологій у різноманітних сферах життя, науково-технічний прогрес тощо викликають необхідність у постійному перегляді та удосконаленні положень таких актів із урахуванням сучасних викликів. У цьому аспекті варто звернути увагу на питання щодо міжнародно-правового дотримання екологічних прав людини. В останні роки значно зросло визнання зв'язку між правами людини і навколишнім середовищем. Регіональні та державні відділення Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини стали більш активно займатися екологічними питаннями, такими як захист активістів, які відстоюють екологічні права людини, вплив гірничодобувної діяльності та мегаінфраструктури на права людини, а також питаннями, пов'язаними з корінними народами, земельними правами, всебічним відображенням прав людини в політиці і законах, що стосуються клімату і впливом зміни клімату на реальне здійснення прав людини [1]. Кількість й обсяг міжнародних актів і національних законів, судових рішень та академічних досліджень взаємозв'язку між правами людини і навколишнім середовищем швидко збільшується [2].

У положеннях Загальної декларації прав людини 1948 р., Міжнародного пакту про політичні і громадянські права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. та факультативних протоколів до них питання щодо екологічних прав людини не знайшло належного врегулювання. Лише ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. визначено, що держави-учасниці Пакту визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, а заходи, які вживаються державами для повного здійснення цього права, включають, зокрема, поліпшення всіх аспектів гігієни навколишнього середовища і гігієни праці в промисловості [3].

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав у своєму Зауваженні загального порядку № 14 (2000) «Право на найвищий досяжний рівень здоров'я (ст. 12)» наголосив на тому, що поліпшення всіх аспектів гігієни навколишнього середовища і гігієни праці в промисловості (п. 2 b) ст. 12) включає, зокрема, заходи щодо необхідності забезпечувати адекватне постачання безпечною питною водою та базовими санітарними послугами; попередження і зниження рівня впливу на населення шкідливих речовин, таких, як радіація і небезпечні хімікати, або інших згубних екологічних умов, які прямо чи опосередковано впливають на здоров'я людини (п. 15) [4].

Всесвітня організація охорони здоров'я визначила, що термін «гігієна довкілля» поширюється на сукупність всіх фізичних, хімічних і біологічних факторів, що впливають на людину ззовні, а також на всі пов'язані з ними фактори, які впливають на поведінку. Гігієна довкілля також включає оцінку і контроль тих екологічних факторів, які можуть потенційно впливати на здоров'я [5].

Тобто права людини і навколишнє середовище є нерозривно взаємопов'язаними, оскільки дотримання прав людини неможливо без безпечного, чистого і здорового навколишнього середовища, а стале екологічне управління не може існувати без дотримання і поваги прав людини [6]. Всі люди залежать від середовища, в якому проживають. Безпечне, чисте, здорове і стійке довкілля є невід'ємною частиною повного здійснення широкого спектру прав людини, включаючи права на життя, здоров'я, харчування, воду і санітарію [2].

Означена теза також знайшла своє відображення й у доктрині міжнародного права. Так, зокрема, якщо розглядати право на сприятливе навколишнє середовище в контексті

концепції «Трьох поколінь прав людини», що була запропонована К. Васаком, то його можна умовно віднести до обсягу права на життя, яке відноситься до першого покоління прав людей, що сформувалося ще за часи буржуазних революцій в Європі та Америці. Водночас екологічні права підпадають під визначення третього покоління прав людини, носіями яких є переважно народи і нації [7].

Слід зазначити, що виокремлення екологічних прав людини в самостійну групу норм почалося з 1972 р. в межах Стокгольмської конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища, під час якої питання захисту довкілля було розглянуто крізь призму прав людини. У преамбулі Стокгольмської декларації, узгодженої за підсумками конференції зазначено, що її прийняття було зумовлено необхідністю вироблення загального підходу і принципів, які надихнуть народи світу і будуть слугувати їм керівництвом у справі збереження і поліпшення навколишнього середовища. У тексті Декларації лейтмотивом йде ідея про те, що людство досягло такого високого ступеня технологічного розвитку, який здатний змінювати навколишнє середовище, тим самим надаючи можливість користуватися благами розвитку, але водночас може завдати непоправної шкоди всьому живому і тому має бут знайдений баланс між забезпеченням власних потреб і раціональним використанням природних ресурсів й оточуючого середовища [8]. Декларація прямо пов'язує існування якісного навколишнього середовища (як природного, так і створеного людиною) необхідним компонентом для здійснення основних прав людини, включаючи право на життя, сприятливі умови роботи людини, а також для досягнення соціально-економічного добробуту і розвитку усіх держав і народів. Зокрема в принципі 1 зазначено, що людина має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі і несе основну відповідальність за охорону та поліпшення навколишнього середовища [8].

У конвенції про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами 1972 р. йдеться про індивідуальне і колективне сприяння договірних сторін боротьбі з усіма джерелами забруднення морського середовища і зобов'язання вживати усіх заходів щодо недопущення забруднення моря відходами та іншими матеріалами, що туди скидаються і які можуть нести небезпеку для людського здоров'я, нашкодити життю у морі, морським ресурсам, завдати шкоди рекреаційним зонам чи перешкоджати іншим законним формам використання моря [9].

Всесвітня хартія природи, прийнята резолюцією 37/7 Генеральної Асамблеї від 28 жовтня 1982 р. вказує на можливість задовольнити потреби кожної людини лише забезпечивши відповідне функціонування природних систем. Ці та інші принципи Хартії повинні знайти відображення в законодавствах і практиці кожної держави, а також на міжнародному рівні [10].

Усвідомлюючи шкідливий вплив зміни стану озонного шару на здоров'я людини і навколишнього середовища, держави-учасниці Віденської конвенції про охорону озонного шару 1985 р. зобов'язалися приймати належні заходи задля захисту здоров'я людини та навколишнього середовища від несприятливих наслідків людської діяльності, що змінює озонний шар, зокрема від ультрафіолетового сонячного випромінювання, який впливає на живі організми. Конвенція визначає «несприятливі наслідки» як будь-які зміни фізичного середовища або біоти (сукупності рослин, тварин, грибів і бактерій, що об'єднані спільною територією поширення), в т. ч. зміни клімату, які мають значні шкідливі наслідки для людського здоров'я або відновлювальної здатності чи продуктивності природних і регульованих систем або для матеріалів, що використовуються людиною [11].

Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням 1989 р. оперує терміном «екологічна обґрунтованість» щодо використання небезпечних та інших відходів. Акцент робиться на необхідності вжиття всіх можливих заходів, щоб під час використання відходів навколишнє середовище і здоров'я людини захищалися від їх можливого негативного впливу, зокрема шляхом скорочення до мінімуму їх виробництва з погляду кількості та/або небезпечного потенціалу, а також обсягів транскордонного перевезення таких відходів. Також сторони домовилися вимагати подання заінтересованим державам інформації щодо пропонованого транскордонного перевезення небезпечних і інших відходів, що чітко вказує на вплив такого перевезення на здоров'я людини і навколишнє середовище [12].

Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 1992 р. наголошує на тому, що всі держави несуть спільну, але диференційовану відповідальність за захист довкілля на благо теперішнього і майбутнього поколінь, а провідну роль в боротьбі зі змінами навколишнього середовища і його негативними наслідками для економіки, здоров'я суспільства і якості навколишнього середовища повинні відігравати розвинені держави з урахуванням конкретних потреб держав, що розвиваються [13].

Декларація Ріо-де-Жанейро, що була прийнята Конференцією Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища і розвитку 1992 р. офіційно закріпила концепцію сталого розвитку, яка охороняє права як нинішнього так і майбутніх поколінь на сприятливе навколишнє середовище і природні ресурси належної якості і має взаємопов'язані екологічну, економічну і соціальну складові частини, а також поставила на чільне місце турботу про людей, ще раз акцентуючи увагу на тому, що вони мають право на здорове і плідне життя в гармонії з природою (принцип 1). Мир, розвиток і охорона оточуючого середовища вбачаються неподільними і взаємозалежними елементами [14].

Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (Орхуська конвенція) 1998 р. визнає, що кожна людина має право жити у навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я і добробуту і зобов'язана як спільно з іншими, так і в індивідуальному порядку охороняти і поліпшувати навколишнє середовище на благо теперішнього та майбутнього поколінь. З метою забезпечення можливості відстоювати це право і виконувати цей обов'язок громадяни повинні мати доступ до інформації, право брати участь у прийнятті рішень, мати доступ до правосуддя з питань навколишнього середовища і їм повинна бути надана необхідна допомога для здійснення вказаних прав. Кожна сторона забезпечує, щоб державні органи володіли точною, всеохоплюючою та актуальною екологічною інформацією та постійно оновлювали її, зокрема це стосується інформації про діяльність, що планується або вже здійснюється і може мати значний вплив на навколишнє середовище. У випадку будь-якої потенційної загрози здоров'ю людей або довкіллю, що може виникнути через природні причини або антропогенні фактори, інформація, яка б дозволила спільноті вжити заходів для недопущення або пом'якшення наслідків шкоди, спричиненої такою загрозою, повинна поширюватися негайно і без затримки. Процедури надання екологічної інформації державними органами повинні бути зрозумілими, а екологічна інформація – легкодоступною. Подібне удосконалення доступу до інформації та залучення громадськості у процесі прийняття рішень підвищує якість, підзвітність і відкритість процесу прийняття рішень у галузі навколишнього середовища, сприяє підвищенню обізнаності суспільства про екологічні проблеми і його залученню до прийняття рішень і надає йому можли-

вість виражати свою стурбованість і дозволяє державним структурам забезпечувати належний облік таких даних. Важлива увага приділяється сприянню екологічному просвітництву з метою поглиблення розуміння тих процесів, що пов'язані з навколишнім середовищем і сталим розвитком і наданням належної інформації стосовно продуктів з метою забезпечення можливості роботи обґрунтований вибір, враховуючи інтереси охорони довкілля [15].

Серед масиву екологічних прав людини окремо слід виділили право на чисту та безпечну воду належної якості і у достатній кількості, що є однією з передумов зміцнення здоров'я людей, задоволення їх основних потреб та забезпечення сталого розвитку. Особливо це стосується вразливих, таких, що перебувають у несприятливих умовах і живуть в умовах соціальної відчуженості людей. Саме з метою забезпечення зазначеного права було прийнято Протокол про воду та здоров'я 1999 р. до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 р. Метою цього міжнародно-правового акту є сприяння на всіх рівнях охороні здоров'я та добробуту людей на індивідуальній і колективній основі в рамках сталого розвитку шляхом удосконалення управління водогосподарською діяльністю, в т. ч. охорону водних екосистем, попередження, обмеження та скорочення поширення захворювань, що пов'язані з водою. Сторони приймають усіх відповідних заходів задля забезпечення адекватного постачання якісної питної води без шкідливих мікроорганізмів та речовин шляхом охорони джерел питної води та її очищення, створення, удосконалення і обслуговування колективних систем водопостачання, скорочення і усунення скидів шкідливих для здоров'я людини і водних екосистем речовин [16].

Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку 2002 р. прямо заявляє про те, що забруднення повітря, води та морського середовища продовжує позбавляти мільйони людей гідного життя, а держави-учасниці висловлюють свою прихильність забезпеченню можливості задовольнити такі основні потреби як охорона здоров'я, чиста вода, адекватне житло та охорона біологічного різноманіття [17].

Паризька угода про зміну клімату, що стала підсумковим документом 21-ї Конференції сторін Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату називає зміну клімату спільною стурбованістю людства і закликає сторони угоди поважати, заохочувати і брати до уваги свої відповідні зобов'язання в галузі захисту прав людини, право на здоров'я, права корінних народів, мігрантів, місцевих спільнот, дітей, людей з обмеженими можливостями та інших вразливих категорій осіб, а також гендерну рівність, розширення прав і можливостей жінок і справедливості між поколіннями (забезпечення сталого розвитку). Пріоритет надається ліквідації голоду і забезпеченню продовольчої безпеки від негативних наслідків зміни клімату. В процесі формування своєї політики сторони угоди зобов'язуються враховувати фактор впливу зміни клімату, беручи до уваги потреби найбільш вразливих верств населення, місць та екосистем [18].

25 вересня 2015 р. було прийнято Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р.». Вона оголошує новий план дій, орієнтований на виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку. Передбачається, що всі люди повинні мати можливість реалізовувати свій потенціал за умов рівності і гідності і в здоровому навколишньому середовищі. Тим не менш, економічний зріст не повинен супроводжуватися погіршенням стану довкілля. Держави повинні переходити на раціональні моделі споживання ресурсів, зокрема водних та енергетичних і застосовувати екологічно продумане регулювання і безпечне використання хімічних речовин, скорочення і переробки відходів з метою скорочення до

мінімуму антропогенного впливу на людське здоров'я і глобальну кліматичну систему [19].

Висновки. З огляду на вище вказане, можемо зробити висновок про те, що в положеннях міжнародно-правових актів, прийнятих на міжнародному універсальному рівні в галузі захисту навколишнього середовища і прав людини закріплено окремі питання щодо дотримання екологічних прав людини. Разом із тим, в означених актах не закріплено вичерпного переліку екологічних прав людини, до яких можна віднести такі: право на сприятливе навколишнє середовище, сприятливі умови роботи і проживання, право на соціально-економічний добробут і розвиток усіх держав і народів, право на чисту і безпечну воду, право на вільний доступ до інформації про стан навколишнього середовища

тощо. Такий перелік перебуває у процесі свого формування через відносну «молодість» та поступове становлення зазначеної сфери міжнародно-правових відносин. Дотримання та реалізації екологічних прав є невід'ємною умовою для забезпечення інших прав та свобод людини, таких як: право на життя, право на гідний життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування. Водночас слід зазначити, що відсутність єдиного міжнародно-правового акта, в якому було б регламентовано екологічні права ускладнює їх належний захист. З огляду на це є необхідним вироблення та прийняття відповідного загальнообов'язкового акту на міжнародному універсальному рівні та включення екологічної складової до майбутніх угод з прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ежегодный доклад Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека A/HRC/43/3. URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/43/3>.
2. The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Environment/SREnvironment/Pages/AboutHRandEnvironment.aspx>.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
4. Вопросы существа, возникающие в ходе осуществления Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах. URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmIBEDzFEovLCuW1AVC1NkPsgUedPIF1vfPMJ2c7ey6PAz2qaojTzDjmC000gX5V%2FxFevrspahcSeU9T883zaKN3UwGR3%2BTLpXXkRXGwl1t8htgWj9T8vsFZ11>.
5. Вопросы здравоохранения. Гигиена окружающей среды. URL: https://www.who.int/topics/environmental_health/ru/.
6. What are environmental rights? URL: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/advancing-environmental-rights/what>
7. Vasak K. Pour une troisieme generation des droits de l'homme. *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles* / Ed. by C. Swinarski. Hague, 1984. P. 837, 839.
8. Декларация Конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml.
9. Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_127#Text.
10. Всемирная хартия природы. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/charter_for_nature.shtml
11. Венская конвенция об охране озонового слоя. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/ozone.shtml.
12. Базельская конвенция о контроле за трансграничной перевозкой опасных отходов и их удалением. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/basel.pdf.
13. Рамочная конвенция Организации Объединенных Наций об изменении климата. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/climate_framework_conv.shtml.
14. Декларация Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455#Text.
15. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text.
16. Протокол про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/water_protection.shtml.
17. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml.
18. Парижское соглашение. URL: https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_russian_.pdf.
19. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 г. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R.